

## ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД: ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ І РЕАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ

### RIGHT TO A FAIR TRIAL: PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AND IMPLEMENTATION IN UKRAINE

Матат Ю.І.,

*кандидат юридичних наук,*

*асистент кафедри теорії держави і права*

*Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

У статті з'ясовується сутність та основні структурні елементи права на справедливий суд. На підставі аналізу практики Європейського суду з прав людини розкрито сучасне розуміння права на справедливий суд як одного з елементів принципу верховенства права. Визначаються концептуальні засади удосконалення процесу імплементації в національну правову систему практики Європейського суду з прав людини щодо застосування ст. 6 Конвенції.

**Ключові слова:** право на справедливий суд, верховенство права, права людини, імплементація міжнародно-правових норм, практика Європейського суду з прав людини.

В статье исследуется сущность и основные структурные элементы права на справедливый суд. На основании анализа практики Европейского суда по правам человека раскрыто современное понимание права на справедливый суд как одного из элементов принципа верховенства права. Определяются концептуальные основы совершенствования процесса имплементации в национальную правовую систему практики Европейского суда по правам человека по применению ст. 6 Конвенции.

**Ключевые слова:** право на справедливый суд, верховенство права, права человека, имплементация международно-правовых норм, практика Европейского суда по правам человека.

The article studies the principle and the main structural elements of the right to a fair trial. Based on the analysis of the practice of the European Court of Human Rights, modern understanding of the right to a fair trial, as one of the elements of the supremacy of law principle, has been elaborated. Conceptual framework is defined to improve the process of implementation of the European Court of Human Rights practice on the application of Art. 6 of the Convention to the national legal system.

**Key words:** right to a fair trial, supremacy of law, human rights, implementation of international legal norms, practice of the European Court of Human Rights.

**Постановка проблеми.** Право на справедливий суд, будучи невід'ємною складовою принципу верховенства права, постає сьогодні як фундаментальна правова цінність будь-якого демократичного суспільства. Із ратифікацією Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенції) Україна також взяла на себе зобов'язання за цим міжнародно-правовим документом, що вимагає від нашої держави необхідності організувати свою правову систему таким чином, щоб забезпечити реальне гарантування передбаченого Конвенцією права на справедливий суд.

Необхідність визнання обов'язковості положень Конвенції та практики Європейського суду з прав людини (далі – Суду) законодавчо ґрунтується на нормах п. 1 Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 р., згідно з яким Україна повністю визнає на своїй території дію ст. 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції, а також ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики

Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р., де зазначено, що суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію та практику Суду як джерело права. Отже, сьогодні для України як держави-учасниці Ради Європи наявні всі підстави для застосування положень Конвенції та практики Суду усіма юрисдикційними органами держави з моменту оприлюднення.

**Стан дослідження.** Різним аспектам сутності права на справедливий суд присвячені дослідження багатьох вчених, зокрема, М. Буроменського, В. Буткевича, Д. Віткаускаса, В. Городовенка, Г. Дикова, В. Кампа, І. Коліушка, О. Лемак, П. Рабіновича, М. Савчина, В. Стефанюка, О. Ткачука, Е. Трегубова, С. Шевчука та інших. Зазначені вчені зробили вагомий внесок у розроблення теоретичних аспектів досліджуваної проблематики, водночас питанням сучасного розуміння гарантованого ст. 6 Конвенції права на справедливий суд, а також стану його реалізації в Україні, і проблемам, що з цим пов'язані, приділено недостатньо уваги.

**Мета дослідження.** Метою цієї статті є з'ясування сутності та визначення основних структурних елементів права на справедливий суд; аналіз сучасного розуміння права на справедливий суд у практиці Європейського суду з прав людини; визначення концептуальних засад удосконалення процесу

імплементатії в національну правову систему практики Суду щодо застосування ст. 6 Конвенції.

**Основний зміст дослідження.** Ст. 6 Конвенції визначає право на справедливий суд як право особи на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо цивільних прав та обов'язків особи або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти особи кримінального обвинувачення. Аналіз конструкції п. 1 ст. 6 Конвенції дає змогу дійти висновку про основні елементи права на судовий захист, до яких варто віднести: а) право на розгляд справи; б) справедливість розгляду справи; в) публічність судового розгляду і проголошення рішення; г) розумний строк розгляду справи; г) незалежність і безсторонність суду; д) розгляд справи судом, встановленим законом.

Право на розгляд справи, основною складовою якого є право доступу, означає, що особі має бути забезпечена можливість звернутись до суду для вирішення певного питання і що з боку держави не повинні чинитись правові чи практичні перешкоди для реалізації цього права.

Із метою ефективного застосування ст. 6 Конвенції Європейським судом з прав людини, який наділено виключним правом тлумачення Конвенції, були розроблені такі структурні елементи «права на суд», як: доступ до правосуддя; остаточність судового рішення; своєчасність виконання остаточних рішень. Під першою складовою розуміється здатність особи безперешкодно отримати судовий захист як доступ до незалежного і безстороннього вирішення спорів за встановленою процедурою на засадах верховенства права. У юридичній літературі визначають чотири основні проблемні сфери, яких стосується право на доступ до правосуддя: а) відсутність або нестача правоздатності з боку заявника для подання цивільного позову (*Golder v. the United Kingdom*) або апеляції у кримінальній справі (*Papon v. France*), або для отримання судового рішення (*Ganci v. Italy*); б) процесуальні перешкоди доступу, такі як обмеження строків (*Hadjianastassiou v. Greece*) і судові витрати (*Kreuz v. Poland*); в) практичні перешкоди доступу, такі як недостатність правової допомоги (*Airey v. Ireland*); г) непідсудність відповідачів у цивільних справах (*Osman v. United Kingdom*) [1, с. 39–40].

Серед названих сфер на найбільшу увагу заслуговують процесуальні та практичні перешкоди доступу до правосуддя, оскільки останні є проявом права держав накладати обмеження на потенційних учасників судового розгляду і, як правило, найменшою мірою залежать від волі самих учасників процесу.

Один з таких прикладів процесуальних перешкод у доступі до правосуддя міститься у КАС України, згідно з положеннями якого позивача може бути не допущено до судового захисту, якщо в матеріалах справи (фактично в матеріалах позовної заяви) суд не знайде підстав для визнання причин пропуску строку звернення до суду поважними і це дозволяється зробити без проведення судового засідання.

Розглянемо цей випадок процесуальних перешкод більш детально.

Так, за приписами ст. 100 КАС України адміністративний позов, поданий після закінчення строків, установлених законом, залишається без розгляду, якщо суд на підставі позовної заяви та доданих до неї матеріалів не знайде підстав для визнання причин пропуску строку звернення до адміністративного суду поважними, про що постановляється ухвала. Частина друга цієї ж статті встановлює, що позовна заява може бути залишена без розгляду як на стадії вирішення питання про відкриття провадження в адміністративній справі без проведення судового засідання, так і під час підготовчого провадження чи судового розгляду справи. Водночас видається очевидним, що практика залишення суддею позовної заяви без розгляду у зв'язку з пропуском строку звернення до суду без проведення судового засідання та з'ясування причин пропуску цього строку на підставі ст. 100 КАС України є неприпустимою, суперечить чинному процесуальному законодавству та принципам адміністративного судочинства. Як справедливо зазначає М.І. Смокович, навіть якщо вважати, що з цих питань процесуальні норми є неоднозначними у трактуванні, колізійними, то за практикою Європейського суду з прав людини у таких випадках закон має трактуватися на користь заявника [2, с. 19].

Зокрема, у рішенні Суду у справі «*Ilhan v. Turkey*» зазначено, що правило встановлення обмежень доступу до суду у зв'язку з пропуском строку звернення має застосовуватися з певною гнучкістю і без надзвичайного формалізму, воно не застосовується автоматично і не має абсолютного характеру; перевіряючи його виконання, варто звертати увагу на обставини справи. Окрім цього, у справі «*Bellet v. France*» Суд зазначив, що ст. 6 § 1 Конвенції містить гарантії справедливого судочинства, одним із аспектів яких є доступ до суду. Рівень доступу, наданий національним законодавством, має бути достатнім для забезпечення права особи на суд з огляду на принцип верховенства права в демократичному суспільстві. Для того щоб доступ був ефективним, особа повинна мати чітку практичну можливість оскаржити дії, які становлять втручання у її права. Пропущення строків звернення до адміністративного суду не може бути безумовною підставою для залишення позову без розгляду, оскільки суд може визнати причину пропуску таких строків поважною і в такому випадку справа розглядається і вирішується в порядку, встановленому КАС України. Тому є всі підстави констатувати, що залишення позовної заяви без розгляду за правилами ст. 100 КАС України без проведення судового засідання свідчить про одностороннє порушення права на доступ до правосуддя та свідчить про неналежний судовий захист.

В основу забезпечення справедливого доступу до правосуддя покладено принцип рівності, який, як справедливо відзначає О.В. Лемак, розглядається у цьому контексті як гарантія однакового масштабу доступу до судового захисту незалежно від його диференціації, з огляду на недопущення різного

ставлення за однакових чи подібних обставин, що посягає на сутність змісту права на судовий захист [3, с. 10].

Як один із прикладів порушення права на доступ до суду варто проаналізувати обставини справи «*Balatskyu v. Ukraine*» (арр. по. 34786/03), згідно з фактами якої заявник звернувся до національного суду з позовною заявою, стверджуючи, що його було незаконно переведено на іншу, нижчеоплачувану посаду. Проте суд першої інстанції відмовився прийняти зазначену позовну заяву з огляду на перебування в суді аналогічної справи з участю позивача. Із того часу суд першої інстанції не постановив жодного процесуального рішення у справі, а пояснення щодо ідентичності двох судових спорів надав заявнику в позапроцесуальному порядку – листом, який не можна було оскаржити. У цій справі Суд визнав порушення права заявника на доступ до суду, зазначивши при цьому, що неможливо припустити, щоб пункт 1 ст. 6 Конвенції детально описував процесуальні гарантії, які надаються сторонам у спорі, а саме: справедливий, публічний і швидкий розгляд, і водночас не гарантував сторонам, що спір щодо їх прав та обов'язків цивільного характеру буде остаточно вирішено (див. *Multiplex v. Croatia*, № 58112/00, р. 45; *Kutic v. Croatia*, № 48778/99, р. 25; *Sukhorubchenko v. Russia*, № 69315/01, р. 43).

Варто також зазначити, що Суд у своїх рішеннях, здійснюючи тлумачення положень Конвенції, указав, що право на доступ до правосуддя не має абсолютного характеру та може бути обмежене: держави мають право установлювати обмеження на потенційних учасників судових розглядів, але ці обмеження повинні мати законну мету, бути співрозмірними й не настільки великими, щоб спотворити саму сутність права (*Ashingdane v. the United Kingdom*).

Як практичну перешкоду в доступі до правосуддя варто розглядати відсутність правової допомоги або її недостатність. При цьому треба зазначити, що право на одержання безоплатної правової допомоги під час розгляду цивільних справ відсутнє, й вимога надати правову допомогу може виникати лише у випадках, коли: а) національний процесуальний порядок змушує заявника звернутися за допомогою до адвоката для представництва своїх інтересів на певній стадії процесу (наприклад, у суді касаційної інстанції); б) з причин складності порядку судочинства або справи. При цьому повноцінний доступ до правосуддя може бути забезпечено шляхом функціонування системи надання безоплатної правової допомоги, а також спрощенням порядку, який би давав змогу представляти свої інтереси в суді по цивільним справам особисто. Варто зазначити, що пункт «с» ч. 3 ст. 6 Конвенції гарантує право на безкоштовну правову допомогу особі, якщо вона не має достатніх коштів, лише у кримінальному процесі. Проте Суд у справі «*Airey v. Ireland*» (арр. по. 6289/73) зауважив, що, незважаючи на відсутність такої норми для цивільного процесу, п. 1 ст. 6 Конвенції може спонукати державу забезпечити правову допомогу захисника, коли така допомога необхідна для реального

доступу до суду. У цьому контексті варто зазначити, що в Україні сьогодні є чинним Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 р., яким визначено порядок реалізації права на безоплатну правову допомогу, підстави та порядок, а також державні гарантії щодо її надання.

Стосовно такої складової «права на суд», як остаточність судового рішення, зазначимо, що цей елемент вищевказаного права означає, що як тільки рішення у цивільній справі або виправдувальний вирок у кримінальній справі стає остаточним, вони негайно набувають законної сили без будь-якого ризику їх скасування (*Brumarescu v. Romania*). Це право впливає із принципу правової визначеності, згідно з яким суб'єктам має бути забезпечена можливість планувати свої дії із впевненістю, що вони обізнані про правові наслідки своїх дій.

Не менш важливою складовою права на справедливий суд, гарантованого ст. 6 Конвенції, є своєчасне виконання остаточного судового рішення. Так, Європейський суд з прав людини у рішенні по справі «*Hornsby v. Greece*» зазначив, що право на справедливий суд було б ілюзорним, якби національна правова система Договірної держави допускала невиконання остаточного та обов'язкового судового рішення на шкоду одній зі сторін. Обов'язковість виконання судових рішень, разом із іншими складовими права на справедливий суд, зокрема, такими як доступ до суду, суб'єктивна неупередженість суду, принцип правової визначеності, заборона втручання законодавця у відправлення правосуддя розглядаються Судом як елементи верховенства права (*Goldier v. The United Kingdom*, арр. по. 4451/70).

За інформацією, що міститься у Щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина, у 2015 році Європейський суд з прав людини надіслав Уряду України 8143 справи проти України, які належать до категорії справ, що розглядалися у «пілотному» рішенні цього суду «Юрій Миколайович Іванов проти України» щодо невиконання або тривалого виконання рішень національних судів. Таким чином, 58,8% справ, що порушено 2015 року Європейським судом з прав людини проти України, стосуються саме порушення права на виконання судового рішення. У Щорічному звіті про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини 2015 року наведено перелік основних проблем, які приводять до констатації Судом порушень Україною положень вказаної Конвенції. Протягом багатьох років цей перелік не змінюється. І головною причиною негативної практики Суду проти України є невиконання або тривале виконання рішень національних судів [4, с. 211–212].

Наступним елементом розглядуваного права є справедливість судового розгляду, яка в розумінні ст. 6 Конвенції стосується судового розгляду в цілому і багато в чому залежить від того, чи були надані заявникам достатні можливості для викладення своєї позиції по справі і спростуванню доказів, які вони

вважають хибними, а не від того, наскільки правильними чи неправильними були рішення національних судів (*Karalevičius v. Lithuania*, арр. по. 53254/99).

Як доцільно зазначає О. Ткачук, Суд виробив дуальний підхід до розуміння справедливості в контексті п. 1 ст. 6 Конвенції. Так, у широкому значенні це поняття включає всі елементи, передбачені п. 1 ст. 6 Конвенції, у вузькому – воно поширюється лише на вимогу «справедливості», яка в тексті ст. 6 Конвенції використовується разом із процесуальними вимогами публічності й розумності строку судового розгляду [5, с. 190–191]. Зокрема, вузьке розуміння справедливості включає в себе, окрім названих, такі вимоги до судового процесу, як змагальність, рівність сторін, особиста присутність тощо.

У свою чергу вимога публічності судового розгляду має на меті захист сторін у цивільному процесі, а також підсудних у кримінальному процесі від відправлення правосуддя за зачиненими дверима й забезпечення більшої його прозорості для підтримання авторитету судової влади в очах громадськості. Це право не є абсолютним, оскільки у п. 1 ст. 6 Конвенції чітко зазначені винятки, за яких допускається обмеження цього права, при цьому завжди варто виходити з презумпції на користь публічного слухання, а винятки мають бути чітко зумовлені обставинами справи на підставі суворої перевірки на їх необхідність. Так само суд не зобов'язаний проголошувати повний текст рішення у ході відкритого засідання – публікації у письмовому вигляді буде достатньо, при цьому текст рішення має бути доступним в канцелярії для ознайомлення (*Pretto and Others v. Italy*, арр. по. 7984/77). В Україні принцип гласності судового процесу закріплено на рівні Конституції (п. 6 ст. 129 Конституції України в редакції Закону № 1401-VIII від 2 червня 2016 р.), що дає змогу розглядати його як одну з конституційних гарантій реалізації права особи на судовий захист. Аналогічні положення містяться також у ч. 3 ст. 11 Закону України «Про судострій і статус суддів» від 2 червня 2016 р., відповідно до якої розгляд справ у судах відбувається відкрито, крім випадків, установлених законом. Щодо публічного характеру судового рішення, то в цьому контексті варто зазначити, що Законом України «Про доступ до судових рішень» від 22 грудня 2005 р. передбачено, що усі судові рішення є відкритими та підлягають оприлюдненню в електронній формі не пізніше наступного дня після їх виготовлення і підписання.

Здійснюючи тлумачення ч. 1 ст. 6 Конвенції щодо розумності строку розгляду справи, Суд сформулював позицію, відповідно до якої «в цивільному процесі перебіг розумного терміну відповідно до параграфу 1 статті 6 зазвичай починається з моменту, коли справа була розпочата перед судом, можливо, однак, що в деяких випадках перебіг часу починається раніше» (*Erkner and Hofauer v. Austria*, арр. по. № 9616/81). Водночас «розумність» строку як для кримінальних, так і для цивільних справ визначається залежно від багатьох обставин. При цьому Суд, як правило, виключає з цього строку періоди, коли зволікання розгляду ініціювалося приватною особою

(вивчаються клопотання, внесені приватною особою; підстави заміни її адвоката; причини невмотивованої відсутності сторін у судовому процесі тощо). З перебігу часу виключається також термін проведення експертизи, якщо вони виконувались у «розумні» терміни. Невиправдані дії державних органів (щодо зволікання розгляду скарг), а також суддів (відмова у прийнятті позовних заяв, необ'єктивний розгляд справ, невинуватне об'єднання справ, зміна суддів, зупинення розгляду тощо) розцінюються як факти, що свідчать про порушення принципу розумності строку розгляду. Водночас відсутність належних професійних кадрів або проблеми загального адміністративного характеру (затримка у проведенні судової реформи, велике навантаження суддів тощо) не приймається Судом як аргумент для зміни цього строку. Таким чином, Суд, враховуючи дві часові точки (початок і кінець розгляду справи), встановлює факт порушення (не порушення) «розумного строку», виходячи із таких критеріїв: а) складність справи; б) наслідки недотримання розумного строку для заявників; в) оперативність роботи відповідних органів (суду); г) власна поведінка заявників [6, с. 30–31].

Як один з елементів права на справедливий суд ч. 1 ст. 6 Конвенції визначає розгляд справи судом, встановленим законом. Так, відповідно до прецедентної практики Суду термін «встановленим законом» у ст. 6 Конвенції спрямований на гарантування того, «що судова гілка влади у демократичному суспільстві не залежить від органів виконавчої влади, але керується законом, що приймається парламентом» (див. рішення у справі *Zand v. Austria*, арр. по. № 7360/76).

Із вимогою «суд, встановлений законом» тісно пов'язане поняття незалежності суду. Остання категорія передбачає наявність процесуальних механізмів захисту для відокремлення судової влади від інших гілок, насамперед, від виконавчої (*Clarke v. the United Kingdom*, арр. по. 23695/02). Європейський суд з прав людини у своїй практиці виробив критерії оцінки незалежності. Зокрема, під час визначення того, чи може орган вважатися «незалежним», Суд виходить з таких критеріїв (*Findlay v. the United Kingdom*, арр. по. 22107/93): 1) порядок призначення його членів і тривалість терміну їх повноважень; 2) гарантії від зовнішнього тиску; 3) зовнішні ознаки незалежності.

Аналізуючи українські реалії, у цьому контексті варто зазначити, що із набранням чинності Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 р. проблема незалежності судової влади в нашій державі не лише не була розв'язана, а й знизилася, на думку багатьох вчених, рівень незалежності суддів. Зокрема, особливий критиці піддаються положення підпунктів 6 (щодо закріплення за Президентом України на перехідний період повноважень щодо утворення, реорганізації та ліквідації судів) та 7 (щодо закріплення за Президентом України на перехідний період повноважень щодо переведення судді з одного суду до іншого) пункту 161 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України. Так, з приводу наділення Пре-

зидента України на перехідний період повноваженнями щодо утворення, реорганізації та ліквідації судів влучно висловився суддя Конституційного суду України М.І. Мельник, який у своїй окремій думці до висновку № 1-в/2016 від 20.01.2016 р. указав, що наділення Президента України вказаними повноваженнями не тільки дає йому можливість упродовж двох років на власний розсуд визначати конкретні елементи вітчизняного судового устрою, а й створює передумови для посилення залежності від нього судів і суддів, які через нечіткість і неоднозначність положень редакції ст. 125 Конституції України опиняться у невизначеному стані [7].

Безсторонність суду як елемент права на справедливий суд передбачає перевірку незалежності суду від впливу сторін у конкретній справі (*Piersack v. Belgium*, арр. no. 8692/79). Суд розрізняє два види перевірки на безсторонність: суб'єктивну (з'ясування особистих переконань конкретного судді у певній справі) та об'єктивну (з'ясування на предмет того, чи були судді надані достатні гарантії, щоб виключити будь-які обгрунтовані сумніви), кожен з яких вимагає проходження відповідного тесту. Таким чином, завданням держав-учасниць Конвенції є забезпечення умов, за яких не будуть існувати обгрунтовані сумніви щодо безсторонності суду.

Усі розглянуті елементи є невід'ємними складовими права на справедливий суд в розумінні ч. 1 ст. 6 Конвенції та слугують гарантіями, що закладаються Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та практикою Європейського суду з прав людини як найефективнішою на цей час регіональною міжнародною системою захисту прав людини [3, с. 11].

Сьогодні можна констатувати, що національні суди застосовують прецедентну практику Суду та положення Конвенції здебільшого за відсутності конкретного нормативного припису національного законодавства, на підставі якого можна було б вирішити справу по суті. Водночас, як свідчить практика міжнародних судових органів захисту прав людини, ці органи докладають чимало зусиль задля ініціювання широкого застосування національними судами норм міжнародних конвенцій з прав людини. Зокрема, Європейський суд з прав людини неодноразово наполягав на застосуванні такого принципу: якщо Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод є правовою основою, на яку може посилатися заявник, то він має це робити в національному суді, або навіть сам національний суд має звернутися до необхідної норми Конвенції [8, с. 452].

Отже, виникає проблема встановлення механізмів судової імплементації міжнародно-правових норм з прав людини у національну систему судочинства. Як доцільно зазначає з цього приводу А.Л. Федорова, під час розв'язання цієї проблеми має бути враховано

більш широкий суспільний контекст функціонування судової системи шляхом виділення таких чинників, зокрема: чинників, що є похідними від типу правової системи (джерела права, особливості системи законодавства, функції конституції, організація судової влади та її співвідношення з іншими гілками влади тощо); особливостей міжнародно-правових актів у галузі прав людини; поєднання формальної (інституційної) незалежності судової системи та фактичного зв'язку всіх елементів інституційної системи влади; загальну соціально-політичну ситуацію в країні (рівень розвитку демократії, соціальна диференціація суспільства тощо); рівень «міжнародно-правової культури» судочинства (знання судьями відповідних норм, орієнтацію на їх застосування, ціннісне відношення тощо); належність процесів імплементації до більш загального процесу «глобалізації» тощо [9, с. 159].

Водночас, аналізуючи сучасний стан практики національної імплементації Конвенції, а також прецедентної практики Суду, можемо схарактеризувати останню як таку, що поки не є системною, а механізм звернення до прецедентної практики Суду – й досі невідпрацьованим. У цьому контексті вельми доречним було б надання рекомендаційних роз'яснень вищих судових установ з питань формування підходів до застосування практики Європейського суду з прав людини.

Варто погодитись із думкою І. Кретової, яка справедливо відзначає, що ефективно впровадження правових позицій Суду щодо змісту гарантованих Європейською конвенцією прав і свобод, зокрема й права на справедливий суд, може бути досягнуто тільки за умови їх врахування під час тлумачення положень про права людини у процесах нормотворчості та правозастосування, а також під час правотлумачення як самостійній формі діяльності держави (передусім, у конституційній юриспруденції) [10, с. 18].

**Висновки.** Гарантуючи право на справедливий суд, яке постає як один з елементів верховенства права, ст. 6 Конвенції передбачає необхідність аналізу справедливості розгляду в цілому, а саме всіх стадій і можливостей, наданих заявнику, а не оцінку окремо взятого процесуального недоліку як такого. Зазначена стаття, будучи складним комплексом прав, покладає на Договірні Сторони зобов'язання забезпечити мінімальні гарантії для доступу індивіда до системи справедливого правосуддя. Стандарти Суду, викладені в його рішеннях стосовно гарантій, закріплених у ст. 6 Конвенції, є імплементаційним заходом, що потребує вчинення цілого ряду дій з боку України (що охоплює всі правові форми діяльності держави), без чого неможливе ані виконання останньою як державою-учасницею зобов'язань за Конвенцією, ані забезпечення фундаментальних прав та свобод у цілому.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Виткаускас Д. Защита права на справедливое судебное разбирательство в рамках Европейской конвенции о защите прав человека. Серия пособий Совета Европы / Д. Виткаускас, Г. Диков. – Воронеж : «Элист», 2014. – 211 с.
2. Смокович М.І. Строк звернення до суду в адміністративному судочинстві / М.І. Смокович // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2011. – № 2(4). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n2/11smivas.pdf>.

3. Лемак О.В. Право на судовий захист: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / О.В. Лемак ; Ужгород. нац. ун-т ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2014. – 20 с.
4. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [www.ombudsman.gov.ua](http://www.ombudsman.gov.ua).
5. Ткачук О. Витоки сучасного розуміння права на справедливий суд / О. Ткачук // *Visegrad Journal on Human Rights*. – 2016. – № 1/2. – С. 188–193.
6. Паліюк В.П. Застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод / В.П. Паліюк. – К. : Фенікс, 2004. – 264 с.
7. Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М.І. стосовно Висновку Конституційного Суду України від 20 січня 2016 року № 1-в/2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ccsu.gov.ua:8080/doccatalog/document?id=299898>.
8. Дженіс М. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування / М. Дженіс, Р. Кей, Е. Бредлі ; пер. з англ. О. Савченка. – К. : АртЕк, 1997. – 624 с.
9. Федорова А.Л. Міжнародно-правові зобов'язання України з Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / Федорова Алла Леонідівна. – К., 2003. – 187 с.
10. Кретова І.Ю. Тлумачення права: доктрини, розвинуті Європейським судом з прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / І.Ю. Кретова. – Харків, 2015. – 23 с.

УДК 348

## ДО ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ ЗМІСТУ КАТЕГОРІЇ «ЦЕРКОВНЕ ПОКАРАННЯ»: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ВИМІР

### THE PROBLEM OF UNDERSTANDING THE CATEGORY «ECCLESIASTICAL PUNISHMENT»: HISTORIOGRAPHICAL DIMENSION

**Мацелюх І.А.,**

*кандидат юридичних наук,  
асистент кафедри історії права та держави  
юридичного факультету  
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Публікацію присвячено аналізу змісту категорії «церковне покарання», відображеного у дореволюційній літературі каноністів та сучасній вітчизняній і зарубіжній спадщині істориків права. Виокремлено види, ознаки та особливості, притаманні церковному покаранню. Надано авторське розуміння дефініції.

**Ключові слова:** церковне покарання, гріх, відлучення, анафема, епітимія, каноніст, дослідник, церковне право, церковний суд.

Публикация посвящена содержанию анализа категории «церковное наказание», отраженного в дореволюционной литературе канонистов и в современных отечественных и зарубежных работах исследователей истории права. Выделены виды, признаки и особенности, присущие церковному наказанию. Предоставлено авторское понимание дефиниции.

**Ключевые слова:** церковное наказание, грех, отлучение, анафема, епитимья, канонист, исследователь, церковное право, церковный суд.

The publication is devoted to analysis of the category «ecclesiastical punishment» reported in the literature canonists and pre-modern domestic and foreign of inheritance historians rights. Types, signs and the features inherent in church punishment are allocated. The author's understanding of a definition is provided.

**Key words:** church punishment, sin, excommunication, anathema, public penance, canonist, researcher, canon law, church court.

**Постановка проблеми.** У сучасних умовах суспільного розвитку відносини церкви і держави базуються на принципах свободи совісті та віросповідання, а також відокремлення церкви від держави, тому категорія «церковне покарання» стосується виключно релігійно-догматичного змісту. Проте українська минувшина демонструє той період, коли означена дефініція була наповнена юридичним розумінням та застосовувалася цер-

ковними судами під час винесення відповідних вироків.

**Стан дослідження.** Вирішення питання змістового наповнення означеної категорії знаходимо на сторінках окремих дореволюційних каноністів і сучасних істориків права, зокрема, М. Суворова, А. Павлова, Н. Мілаша, М. Горчакова, І. Бердникова, М. Красножека, В. Ципіна, М. Варьяса, Е. Белякової, І. Пристінського, І. Оборотова, проте, церковно-пра-